

Arte poetice medievale

Parodia sacra (I)

Livia IACOB

In medieval times, one could observe a peaceful coexistence of the arts of poetry and the different forms of parodia sacra. This paper aims at analysing several works that played an important role not only in that period but also in the inner evolution of various literary creations in national languages(while detaching from the use of Latin or Vulgate Latin) starting from a paradox: the theoretic vacuum is filled with such numerous creations. If literary/ poetic theory treatises are missing or information specific to them could only be identified in the later rhetoric works, the case of literary parodic production is not similar. The medieval parody innovates with its subject choice. It particularly confronts religious topics, these artists' originality being certified through their use of parodic doublets which they create in the middle of the most important biblical parables and even in the case of veneration moments and through parodia sacra.

Keywords: art of poetry, parodia sacra, religious topics, the medieval parody biblical parables

În perioada medievală, se remarcă o coexistență pașnică între artele poetice propriu-zise și formele *sui generis* de *parodia sacra*. Lucrarea de față analizează câteva opere a căror importanță în epocă, dar și asupra evoluției interne a literaturilor care încep să se scrie în limbile naționale (detașându-se de folosirea latinei sau a latinei vulgare) pornind de la un paradox: *vacuum*-ul teoretic este umplut de numeroase creații. Dacă tratatele de teorie literară/ poetică lipsesc sau, în cel mai bun caz, date specifice lor se regăsesc abia în scrierile de retorică târzii, nu putem afirma același lucru despre producția literară parodică. În privința subiectelor abordate, parodia medievală inovează. Ea atacă îndeosebi domeniul religios, specificitatea medievalilor pe acest teritoriu fiind certificată prin *dubletele parodice* pe care le creează în cazul celor mai importante pilde biblice și chiar în cazul momentelor de cult și prin *parodia sacra*.

În privința parodiei, literatura medievală poate fi etichetată printr-un paradox: *vacuumul* teoretic este umplut de numeroase creații. Dacă tratatele de teorie literară/ poetică lipsesc sau, în cel mai bun caz, date specifice lor se regăsesc abia în scrierile de retorică târzii, nu putem afirma același lucru despre producția literară parodică. Deși s-a dovedit dificil de demonstrat în ce măsură și în ce mod s-au transmis coordonatele parodice antice în Evul Mediu, prin ce filiere și cu ce ecouri, exegeza nu-i neagă fenomenului meritul de a fi reușit, în ciuda constrângerilor religioase ce acționau ca veritabile forțe frenatorii, să se transmită tuturor viitoarelor popoare europene.

Principalul studiu pe care se întemeiază multe dintre opiniile astăzi la modă (unele contrare) a fost publicat la începutul secolului trecut de Paul Lehmann. În *Die Parodie im Mittelalter*¹, acesta lansează o idee șocantă, totuși verificabilă în practică: majoritatea parodiilor medievale nu se inspiră din Antichitate², motivându-și aserțiunea prin aceea că, în privința subiectelor abordate, parodia medievală inovează. Ea atacă îndeosebi domeniul religios, specificitatea medievalilor pe acest teritoriu fiind certificată prin *dubletele parodice* pe care le creaseră în cazul celor mai importante pilde biblice și chiar momentelor de cult. Se cunosc, de pildă, *Liturghia jucătorilor*, *Liturghia bețivilor*, alături de parodii ale unor formulări juridice precum *Testamentul porcului*, *Testamentul măgarului* sau rezultate „prin valorificarea epistolarului, elementelor Antichității și ale contemporaneității clericale: *Epistulae obscurorum virorum*”³; nu lipsesc nici parodiile gramaticale, „de felul acelei *Vergilius Maro Grammaticus*”⁴. Weisstein contrazice, în *Imitations with a vengeance*, această opinie, arătând că monografia citată se oprește părtinitor asupra scrierilor în limba latină, deci exclude acele opere care nu au și o vădită intenție umoristică, printre care anumite imnuri critice prelucrând structura odelor lui Horațiu. Lehmann lasă loc însă și speculațiilor: negînd, în trecere, existența vreunor conexiuni între rapsozii/ mimiici antici și bufonii/ nebunii medievali, admite că o legătură trebuie să fi existat între saturnalii și carnavalescul medieval, ca formă de reprezentare a lumii și posibilitate supremă de defulare. Ideea este preluată și prelucrată de Mihail Bahtin, care consideră că, în sfera creațiilor comice, Evul Mediu se înrudește cu Roma:

„În special tradiția saturnaliilor a continuat să existe, într-o altă formă, în decursul secolelor medievale. Roma veselă a saturnaliilor, purtând tichia de măscărici – *Pileata Roma* (Marțial) – a izbutit să-și păstreze întreaga forță și întregul farmec în cele mai tenebroase perioade ale Evului Mediu”⁵.

Un aspect aparte îl reprezintă conferirea de către biserică a unor libertăți pînă atunci neîngăduite mirenilor, chiar dacă numai în anumite perioade. Aceștia își permiteau să ia în derîdere orice subiect în zilele de sărbătoare sau în timpul creațiilor școlare. „Sărbătoarea nebunilor”, care avea să dea naștere celui tip de măscărici cu o carieră atît de îndelungată, și „sărbătoarea măgarului” erau celebrate de clerul inferior în incinta mănăstirilor, ale căror porți fuseseră deschise publicului larg. Nimic nu mai rămînea secret o dată ce se declanșau *risus paschalis* – adică rîsul de Paști, permițînd rostirea din amvon a glumelor, zicătorilor și anecdotelor destinate relaxării după perioada de privațiuni și abstenență a postului – sau *risus natalis*, rîsul de Crăciun. Grație celui dintîi au apărut numeroase narațiuni parodice;

¹ Publicată la Drei Masken Verlag, München, 1922.

² Cf. Ulrich Weisstein, *Imitations with a vengeance*, 1966, p. 807.

³ Marian Popa, *Parodie și istorie. Modul parodic*, în *Comicologia*, Editura Univers, București, 1975, p. 156.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Mihail Bahtin, *Din preistoria discursului românesc*, p. 521.

cel deal doilea generează cîntece sau imnuri parodice, îmbinînd cultul nașterii lui Hristos cu motive laice. Parodierea textelor sînte se realizează și prin înlocuirea ritualului religios cu forme ale reprezentațiilor de mistere medievale, îndeosebi în acele texte destinate recitării și, pe o treaptă superioară, cîntării.

Parodia sacra atestată în secolele V-VII cunoaște două exemplificări de excepție în *Joca monachorum* și *Coena (Cena) Cypriani*. Aceasta din urmă, în traducere *Cina cea de taină a lui Ciprian*, are structura unui „simposion gotic”, este o *Pileata Biblia* pentru că „toată *Biblia*, toată *Evanghelia* sînt parcă decupate în bucăți și apoi aranjate astfel încît se obține un tablou grandios al banchetului unde beau, mîncîcă și se veselesc toate personajele istoriei sînte, de la Adam și Eva pînă la Hristos și apostolii săi”⁶. Printr-un grad de maximă apropiere de înlănțuirea faptică excepțională se trece, astfel, de pe terenul biblic pe cel al percepției umane. Ideea i-a condus pe unii cercetători la ipoteza că se încerca, de fapt, prin *parodia sacra*, o instruire prin amuzament a păturilor largi; creștinii puteau memora cu o mai mare ușurință „figurile” și „întîmplările” Sfintei Scripturi, fapt ce ar explica și popularitatea mare de care se bucura *Cina cea de taină a lui Ciprian* și în rîndul austerelor figuri bisericești⁷.

Aspectului festiv de sorginte folclorică și celui de simplu amuzament li se adaugă cel *lingvistic*. Parodia este, în bune cazuri, o replică a vulgului la textele sacre: procesul evolutiv afectează și acționează prin intermediul acestui fenomen. Formarea lentă a limbilor naționale predispune atît vorbitorii, cît și creatorii de texte la parodierea structurilor latinești. Astfel, teoriile mai noi leagă tehnicile parodiei de integrarea „discursului străin” în modul de vorbire conștientizat drept propriu, iar accentul se mută din sfera subiectelor în cea a stilurilor. Creațiile parodice răspîndite în medii mai puțin erudite, populare *vizează structurile limbii latine*, însă *tematizează limbajul biblic*. Pe urmele aceluiași Lehmann, Bahtin vede istoria literaturii medievale, cu precădere a celei latine, drept „istoria acceptării, a prelucrării și a imitării bunului străin”, dar își îndreaptă concluziile într-o direcție nouă: fenomenul întemeierii limbilor moderne are rădăcini parodice, mulți creatori de texte și, implicit, de limbaj urmărind separarea de, chiar anihilarea latinei ca discurs unic oficializat. În sprijinul noilor teorii vin creațiile școlarilor (studenților) din mănăstirile medievale, care aveau permisiunea ca, în momentele de recreere, să „ridiculizeze” ceea ce pînă atunci deprinseseră cu seriozitate, de la subiectele biblice la cele gramaticale. În secolul al XVII-lea se descoperă *Vergilius Maro grammaticus*, o *grammatica pileata* cum ar numi-o Bahtin, parodie a gîndirii formal-gramaticale din epoca Antichității tîrzii⁸, folosind citate și trimiteri la toate autoritățile în materie, cu precizarea că unele dintre acestea nu au existat în realitate. În plus, codexurile manuscrise medievale conțin o cantitate enormă de

⁶ *Ibidem*.

⁷ „În secolul al IX-lea, severul abate Rabanus Maurus din Fulda a transpuso în versuri: *Cina* era citită la banchetele regale, reprezentată în timpul vacanței de Pași de către elevii școlilor mănăstirești”, în M. Bahtin, *art. cit.*, p. 525.

⁸ *Ibidem*.

rugăciuni și imnuri parodice latine și mixte. Dacă în Franța secolului al XIII-lea circulau așa-numitele *épîtres farcies*, în care epistolele apostolilor (citite în timpul liturghiei) sînt modificate doar prin introducerea timidă a unor cuvinte în franceză, păstrînd o atitudine de prosternare în fața divinității⁹, în Franța secolului al XIV-lea apar parodii ce includ și satira la adresa repaosului etern al divinității și a indiferenței sale față de nenorocirile bieților pămînteni, realizate prin replici ironice.

Cele mai populare texte în care își face simțită prezența parodia mixtă, avînd ca țintă Biblia și realizîndu-se, lingvistic, prin luarea în derîdere a structurilor latinești, sînt incluse în colecția de cîntece *Carmina Burana*, la capitolul „Cîntecelor de pahar și de petrecere”. Iată, de pildă, o rugăciune parodică inclusă în *Liturghia jucătorilor*:

„Atotputernicule și veșnicule Dumnezeu, care ai semănat mare vrajbă între țărani și clerici, fă, te rugăm, ca din munca lor să trăim, din femeile lor să ne înfruptăm și de moartea sus-zișilor să ne bucurăm”¹⁰.

„Latina acestor texte este ea însăși o limbă vorbită, cu o sintaxă simplificată și masiv influențată de sintaxa populară, împestrită de abundente invenții lexicale, de inserții din latina clasică și din cea biblică, din jargonul teologico-filosofic și științific scolastic și din limbile populare ale locului, germana și franceza veche. Refrenul, unele fragmente, uneori strofe întregi sînt compuse în respectivele limbi populare. Rezultatul acestui amestec este un discurs special”¹¹, discursul fugii de dogmatismul religios.

Originale fenomene ale literaturii medievale rezultă din parodierea Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți, ale căror texte erau foarte bine cunoscute de oamenii cu educație. Și, dacă hibridul parodic medieval, situat la jumătatea drumului dintre parodia sacră și satira parodică, se folosea de astfel de teme, trebuie menționat că nu întotdeauna o făcea pentru a-și nega modelul. În cazul oamenilor simpli, avea chiar un rol *mnemotehnic*, urmărind să le reamintească, o dată încheiat festivul carnavalesc, necesara întoarcere la „cele sfînte”. Interesează *parodia ca lecție*, lipsită însă de rigorile scolasticii și prelungind ideea antică a recunoașterii materialului parodiat în produsul final. W.T.H. Jackson notează, la pagina 229 din *The Literature of the Middle Ages*¹², că în această perioadă parodia devine de fapt

⁹ Bahtin citează un fragment din finalul unui *Pater noster*: „Sed libera nos, mais delivre nous, Sire,/a malo, de tout mal et de tout cruel martire”, pentru a exemplifica apoi parodia cu prima strofă a rugăciunii: „Pater noster, tu n'ies pas foulz/Quar tu t'ies en grand repos/qui es montés haut in celis”.

¹⁰ *Carmina Burana*, ediție bilingvă, traducere și comentarii de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, Polirom, Iași, 2003, p. 317.

¹¹ Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, *Prefață la Carmina Burana*, ediție bilingvă, traducere și comentarii de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, Polirom, Iași, 2003, p. 8.

¹² „Successful parody is dependent upon instant recognition of the material being parodied. The technique was particularly successful in the Middle Ages, when educated men knew a few books well rather than many superficially” (Columbia University Press, New York, 1960).

„dependentă de recunoașterea instantanee a materialului supus parodierii. În special această tehnică sa bucurat de succes în Evul Mediu, când erudiții preferau să cunoască un număr restrâns de cărți, dar bine decît multe, dar superficial”.

Problema citării este subtil rezolvată. Evidentele preluări din *parodia sacra* pierd teren în favoarea unor forme mascate în romanul animalier (*Romanul vulpii*, spre exemplu), al cărui protagonist „împrumută” atît din „trăsăturile umane”, cît și din ticăloșia eroilor picarești ale unor romane precum *Satyricon*-ul lui Petronius. Rolul parodiei în Evul Mediu a fost foarte mare tocmai din pricină că ea a pregătit, cum ne avertizează Bahtin, „noua conștiință literarlingvistică, ea a pregătit marele roman al Renașterii”. Evoluția internă a literaturii, prin disoluție, și maturizarea ei au avut ca rezultat *tardiv* chiar abundența romanelor postmoderne în care Biblia devine țintă favorită.

Bibliografie:

Opere

*** *Antologia poeziei italiene*, traduceri de C.D. Zeletin ș.a., Editura Univers, București, 1978

*** *Lirica Renașterii italiene*, traduceri de C.D. Zeletin, Editura Tineretului, colecția „Cele mai frumoase poezii”, București, 1966

*** *Carmina Burana. Antologie de poezie latină medievală*, ediția a IIa, traducere și comentarii de Eugen Munteanu și Lucia Gabriela Munteanu, Editura Polirom, Iași, 2003.

Comorovski, Cornelia (coord.), *Literatura umanismului și Renașterii*, ilustrată cu texte, Editura Albatros, București, 1972

Poeme epice ale Evului Mediu, traduceri de Sorin Bercescu, Victor Bercescu și Sevilla Răducanu, Editura științifică și enciclopedică, București, 1978

Studii, articole, eseuri

Constantinescu, Viorica S., *Timpul parodiei*, în *Cultura poetică*, Editura Junimea, Iași, 1999

Dane, Joseph, *Parody and Satire: A Theoretical Model*, în *Genre*, nr. 13/ 1980

Weisstein, Ulrich, *Parody, Travesty, and Burlesque: Imitations with a Vengeance*, Indiana University, 1966

Istorie, critică și teorie literară

*** *Ce este literatura? Școala formală rusă*, antologie și prefață de Mihai Pop, note bibliografice și indici de Nicolae Iliescu și Nicolae Roșianu, traducere de Coneliu Barborică, Inna Cristea, Mariana Ciurca, Nicolae Iliescu, Mihail Nasta, Radu Nicolau, Alexandra Nicolescu, Tatiana Nicolescu, Mihai M. Pop, Nicolae Roșianu, Donca Teodorescu, Leonida Teodorescu, Editura Univers, București, 1983

*** *Pentru o teorie a textului. Antologie „Tel Quel” 1960-1971* (volum colectiv), introducere, antologie și traducere de Adriana Babeți și Șepețean Vasiliu, Editura Univers, București, 1980

- Bahtin, Mihail, *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și în Renaștere*, traducere de S. Recevschi, Editura Univers, București, 1974
- Bahtin, Mihaıl, *Probleme de literatură și estetică*, traducere de Nicolae Iliescu, prefață de Marian Vasile, Editura Univers, București, 1982
- Bahtin, Mihail, *Problemele poeziei lui Dostoievski*, traducere de S. Recevschi, Editura Univers, București, 1970
- Burckhardt, Jacob, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. III, traducere de N. Balotă și Gh. Ciorogaru, prefață, tabele cronologice, note și indici de N. Balotă, Editura pentru Literatură, București, 1969
- Curtius, Ernst Robert, *Literatura și Evul Mediu latin (Excursuri)*, traducere de Adolf Armbruster, Editura Paideia, București, 2000
- De Sanctis, Francesco, *Istoria literaturii italiene*, traducere, studiu introductiv și note de Nina Façon, Editura pentru Literatură Universală, București, 1965
- Dumitrescu Bușulenga, Zoe, *Renașterea, umanismul și destinul artelor*, Editura Univers, București, 1975
- Genette, Gérard, *Palimpsestes. La Littérature au second degré*, Éditions du Seuil, Paris, 1982
- Hutcheon, Linda, *A Theory of parody. The teachings of twentieth century art forms*, Methuen, 1984
- Jankélévitch, Vladimir, *Ironia*, traducere din limba franceză de Florica Drăgan și V. Fanache, postfață de V. Fanache, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1994
- Nemoianu, Virgil, *O teorie a secundarului. Literatură, progres și reacțiune*, traducere de Livia Szász Cîmpeanu, Editura Univers, București, 1997
- Panaiteșcu, Val., *Humorul (sinteză istorico-teoretică)*, vol. III, Editura Polirom, Iași, 2003

Dicționare

- Dicționar de termeni literari*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1976
- Ducrot, Oswald, Shaeffer, Jean-Marie, *Noul Dicționar Enciclopedic al Științelor Limbajului*, traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan, Marina Păunescu, Editura Babel, București, 1996